

יהודה פליקס

## מונחי פריחה והנצה במקורות

פרח, פריחה, נץ, ניצה, ניצן, הנצה, סמדר, ציץ, הצצה, שגשוג, גבעול

ידוע לרבים, ששמות צמחים ובעלי חיים שאנו משתמשים בהם היום אינם זיהים תמיד עם שימושם במקורותינו. ניתוק עֲמֵנו מחיי הטבע במשך דורות הוא שגרם לזיהוי המוטעה, ורק עיון מדוקדק וההתוודעות המחודשת לטבע מביאים להבנת המונחים שבמקורות על בוריים. נתברר, שמצויים הרבה צמחים ובעלי חיים שאינם הצמחים ובעלי החיים הנזכרים בשמות אלו במקרא ובמשנה. כך, למשל, לגבי שמות ירקות ממשפחת הדלעניים, כגון קישואים ודלעת. אין הם זיהים עם המינים שאנו אוכלים בימינו, באשר אלו הובאו מן העולם החדש, מאמריקה. אשר למלפפון, שמו היווני מעיד שהוא הפרי הקרוי בימינו מָלוֹן. הערמון הוא הדולב ולא עץ הקסטניה שאינו גדל בארץ.

דוגמות מעין אלו מצויות גם בשמות מעולם החי. תן שבמקרא הוא עוף לילה ולא שאקאל. תאֵו אינו הג'מוס; שפן אינו מין ארנב, ועוד. במקרה האחרון תיקנו חובבי הטבע את השיבוש וקראו שָפָן לְמִין המצוי על הסלעים. אבל במקרים רבים נשתרש השיבוש ללא אפשרות של תיקון המעוֹת.

לשרשרת זו שייכים גם מונחים בהתפתחות הפרח ובהנצה, ונתחיל בפרח ובפריחה. חוששני שאהיה מן המתמיהים בקבעי שבשום מקום במקרא אין הפרח אותו חלק הצמח הרבגוני, שאנו מריחים ושמם לפעמים באגרטל לנוי. ברור שלא נוכל לשנות את המונחים שנשתגרו, אבל המעיין במקורותינו והמבקש לעמוד על טיבם האמיתית חייב להשתחרר מפירושם בימינו ולראות את משמעם במקומם.

ביסודו של דבר אין פורח אלא 'עף, מצמית, מתרומם'. כך לגבי "עוף פורח" וכך לגבי "שחין פורח" ומעין זה לגבי התפתחות הצמחים, שעיקר דיונו יהיה בהם. להלן נברר את המשמעות האמיתית של הכתובים בנידון ונסתייע בדברים מן המקרא ומספרות חז"ל.

הערה:

לפי כללי האקדמיה, המילה נכתבת בלי יו"ד: זהים.

1. פֶּרַח, פְּרִיחָה בַּעֲצִים בַּהוֹרָאת לַבְּלוֹב

א. "וְהָיָא כַּפְרַחַת עֲלֵתָהּ נֶצֶה, הַבְּשִׁילוֹ אֲשַׁפְּלֵתִיָּה עֲנָבִים" (בראשית מ, י). כאן צוינו שלושה שלבים בהתפתחות הגפן: פריחה, הוצאת הנץ והבשלת הפרי. פריחה כאן היא השלב הראשון: הבלבוב, הופעת הפקעים של העלים (הקרויים בעברית החדשה ניצנים) והתפתחותם. בחיק העלים בוקעים הנצרים הנושאים את אשכולות הניצה הזעירה (בפסוקנו - "נץ"), שממנה מתפתחים הענבים. "כפרחת" כאן מציינת את שלבי ההתעוררות של שריגי הגפן, לאחר תרדמת החורף, והוא הבלבוב שבא עם הוצאת הפקעים והתפתחותם.



ציור א: 1. נצר עם פקעי לבלוב  
2. בד של שקד ועליו ציץ

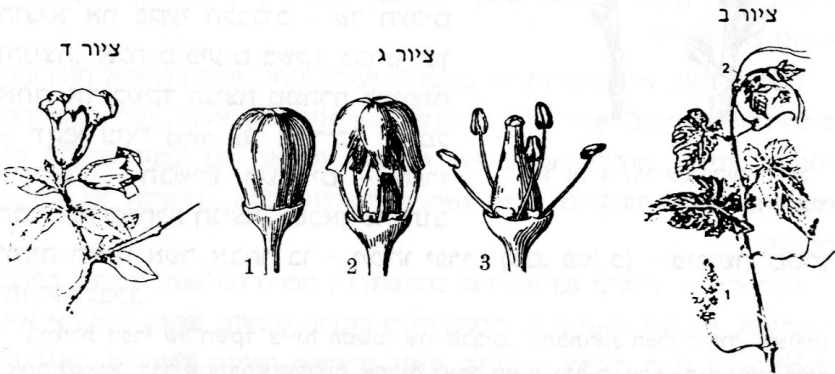
ב. "וְהָיָה פֶּרַח מִטָּה אַהֲרֹן לְבֵית לֹוִי, וַיֵּצֵא פֶּרַח וַיֵּצֵץ צִיץ וַיִּגְמַל שְׂקָדִים" (במדבר יז, כג). שוב לפנינו שלושה שלבים: פריחה, הצצה, גמילת הפרי. הפריחה כאן היא, כמו בפסוק הקודם, ההתעוררות מן התרדמה. "ויצא פרח" - הוציא את פקעי הבלבוב - של העלים והניצה. אלה מופיעים בשקד בפרק זמן אחד, אך בשקד הניצה ממהרת להיפתח - "וַיֵּצֵץ צִיץ" (ציור א). אחר-כך "ויגמל שקדים" - הבשילו השקדים - הפרי המתפתח משַׁחֲלַת הַנִּיצָה, ומכאן שהכתוב "וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר אֲבָחַר בּוֹ - מִטָּהוּ יִפְרַח" (שם, פס' כ) - פירושו: מטהו יתחיל לבלב.

בגמילת הפרי של השקד ציינה המשנה שני שלבים: התפתחות הפרי הירוק, שציפתו ראויה למאכל, דבר שמתרחש שבועות אחדים לאחר חנטת הניצה. על הכתוב "מקל שקד אני ראה..." כי שקד אני על דברי לעשותו" (ירמיה א, יא) - אמרו חז"ל: "הלז הזה, משהוא מוציא את נצו ועד שהוא גומר את פרותיו - עשרים ואחד יום". ההבשלה הסופית של גלעין השקד, באה חודשים אחדים לאחר הופעת הניצה. על כך אמר אחיקר החכם: "בני אל תֵּאֶץ כְּשֶׁקֶד, הַשּׁוֹקֵד לַהֲנֵץ וּפְרִיּוֹ יֵאָכֵל לְאַחֲרוֹנָה, אֲךְ הַשְּׂכָל כְּתוּת, הַמֵּאֲחֵר לַהֲנֵץ - וּפְרִיּוֹ יֵאָכֵל לְרֵאשׁוֹנָה". לאור עובדה זו שהשקד מאחר בהבשלת פריו, נראה להסביר את הנס שנתרחש במטה אהרן, שהבלבוב, ההנצה והבשלת הפרי חלו בו בעת ובעונה אחת.

ג. "כְּתָם-פֶּרַח וּבֶסֶר גָּמַל יִהְיֶה נֶצֶה וְכָרַת הַזְּלִזְלִים בְּמִזְמֹרוֹת" (ישעיה יח, ה). סדר הדברים בפסוק מצריך הסבר: "כְּתָם פֶּרַח" - לאחר שישתיים

הבלבוב וייעלמו הפקעים (שייהפכו לעלים ולנצה), "ובסר גמל יהיה נצה" – והניצה תתפתח לבוסר לקראת ההבשלה; אזי – "וכרת הזלזלים במזמרות" – יבוא הכורת ויזמור את הזמורות קודם הבשלתן, בעודן טעונות אשכולות בוסר, כפי שמציין בראש הפסוק "לפני קציר", היינו קודם לעונת הבציר.

ד. "נשכימה לכרמים, נראה אם פרח הגפן, פתח הסמדר, הנצו הרמונים" (שיה"ש ז, יג). הרעיה מציעה לדוד לצאת לכרמים, לבדוק אם כבר מתקרבת עונת כלולותיהם. לפנינו שלושה שלבים בהתעוררות האילנות – שניים בגפן ואחד ברימון. "פְרַחַה הַגֶּפֶן" היינו לבלובה, התעוררותה לאחר חודשי השלכת. באותה שעה מתפתחים העלים ומחיקם בוקעים נצרי הניצה (ציור א). השלב הבא הוא הסמדר, והמדובר בניצת הגפן הזעירה, שמאות ממנה ערוכות על-גבי תפרכת האשכול. לראשונה הניצה סגורה, ונראית כענב בוסר זעיר; בהמשך: "פְתַח הַסַּמְדָּר" – נפתח עטיף הניצה (ציור ג) והאבקנים שלו מדיפים את ריחם העדין, והוא שכתוב "והגפנים סמדר נתנו ריח" (שם ב, יג). לאחר עונת פתיחת הסמדר בגפן, מתפתחת בעצי הרימון הניצה הגדולה והאדומה – הנצו הרמונים (ציור ד).



ציור ב: זמורת גפן "פורחת". בבלבוב רואים את ראשיתו של אשכול הניצה (1), את העלים הזעירים ואת הקנוקנות (2).

ציור ג: שלבי הסמדר: 1. עטיף סגור; 2. עטיף מתרומם; 3. "פְתַח הַסַּמְדָּר"

ציור ד: "הנצו הרמונים"

עד כאן הכתובים שמדובר בהם על המונח פרח בעצים – בגפן ובשקד – שמשמעו לבלבוב לאחר שהתעורר העץ מן השלכת. השלב המכונה בימינו "פריחה" קרוי בכתובים אלה בשם ציץ (בשקד), נץ, ניצה וסמדר (בגפן),



והנְצָה ("נץ של רמון" בספרות חז"ל). בשום מקום אין הפריחה התכסות העץ ב"פרחים" כמשמעם בימינו.

## 2. פָּרַח בְּהוֹרָאת צְמִיחַת עֵשֶׁב

בכתובים אחרים מצינו את הפועל צוץ לצד פָּרַח או במקביל לו. ציץ משמעו הניצה ("פרח" בלשוננו) ופָּרַח משמעו נביטת עשב השדה וגדילתו בצפיפות:

א. בכתוב "בפְּרִיחַ רִשְׁעִים כְּמוֹ עֵשֶׁב וַיִּצְיָצוּ כָּל פְּעָלֵי אֶזְרָא" (תהלים צב, ח) נמשלו המוני הרשעים לעשב השדה הפורח, היינו מכסה בצפיפות את הקרקע. בהמשך: "ויציצו כל פעלי אֶזְרָא" – בין העשבים עולים ציצים המנצצים ביופיים ובשלל צבעיהם. בימי השרב שבאביב הם נעלמים והולכים, והוא שנאמר בהמשך "לְהִשָּׁמֵד עֲדֵי עַד". תופעה זו נזכרת גם בפסוק "יבש חציר, נבל ציץ" (ישעיה מ, ז). הפרח שבפינו היום הוא הציץ הנזכר כאן.

ב. משמעות דומה יש לפרח בכתוב "הבאים יִשְׂרָש יַעֲקֹב, יִצְיָץ וּפָרַח יִשְׂרָאֵל, וּמְלֵאוּ פְּנֵי תַבַּל תְּנוּבָה" (ישעיה כז, ו). כפי שנברר להלן, מדובר כאן בשדות תבואה, שלעתיד לבוא ימלאו את העולם "תנובה" – ביבולם. "יציצ" משמעו כאן, שלא כרגיל, נביטה והצצת הצמחים מן האדמה לאחר שהשרישו. ו"פָּרַח" כאן משמעו צמיחה והתרוממות מן הקרקע.

פריחה במיני הדשאים היא אפוא התרוממות מעל הקרקע, וזה הפירוש העולה מכמה פסוקים, ולדוגמה: "וּפָרַח כְּרֹאשׁ מִשְׁפַּט עַל תְּלַמֵּי שָׁדַי" (הושע י, ד); "שָׂרְשָׁם כִּמְקֵי יֵהִי וּפְרִיחָם כְּאֲבֵק יַעֲלֶה" (ישעיה ה, כד). "פְּרִיחָם" הם הצמחים הגדלים מעל לאדמה, בניגוד לשורשם הגדל תחתיה.

ג. "על כן תטעי נטעי נְעֻמִים... ביום נטעך תשגשי וּבְבִקְרֵךְ זֶרַעַךְ תִּפְרִיחֵנִי" (ישעיה יז, יא). "נעמנים" הם כנראה פקעות הכלנית ששימשה בפולחן האל נעמן (אֲדוֹנִיס). שעה שנוטעים אותן פקעות, הן מוציאות מהר את ניצתם (תרגום הפשיטתא למלה "תשגשי": "נפיק סמדרה" – יוציא את הסמדר, הניצה). בהמשך "בבקר זרעך תפריחי" הכוונה לשחלות הניצה, המפתחות זרעים רבים, המצוידים בציצות-שערות שהרוח מעיפה אותם. לפי זה שגשוג היינו "פריחה" בלשוננו; ו"תפריחי" היא משמעו 'תצמיחי' – או תְּעִיפֵי – את הזרעים!

לעניין זה יפה המשל: "למלך שהיה לו שדה של פשתן, נכנס לתוכה בערב והייתה נאה (ניצת הפשתן היא בגון התכלת), בא להיכנס בבוקר - ומצאה שנעשתה גבעולין" (במדבר רבה ז, ד). גבעול קרוי במקרא ובספרות חז"ל השלב שהניצה מתפתחת לפרי יבש, וזאת, כנראה, על שם צורתו כמין גבעה. ושוב אנו עדים לזיהוי מוטעה בלשונונו החדשה, שבה מכנים במונח **גבעול** את הענף המחזיק את הציץ (שהוא הפרח בלשונונו).

כללו של דבר: אף בדשאים אין הפרח והפריחה כמשמעם בלשונונו היום.

### 3. פריחה והפרחה במשמעות החייה, הורקה והתרוממות העץ

הפריחה וההפרחה שימשו במקראות רבים לציון ההתחדשות והבלבוב החוזר, כגון:

א. "אם יזקין בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו - מריח מים יפריח" - כאן מדובר על התעוררות העץ המת, המצמיח חליפין כנטיעה צעירה - "ועשה קציר כמו נטע" (איוב יד, ח, ט). משמעות דומה יש לחזון יחזקאל (יז, כד): "והפרכתו עץ יבש".

ב. בהוראת גדילה מהירה בא הכתוב "יחיו דגן ויפרחו כגפן" (הושע יד, ח). בכתוב "וכָעָלָה צדיקים יפְרְחוּ" (משלי יא, כח) הכוונה כנראה לבלבוב העלים והתחדשותם לאחר השלכת.

ג. "ותגל ערבה ותפרח כחבצלת, פֶּרַח תִּפְרַח ותגל אף גילת ורנן. כבוד הלבנון נתן לה, הַדָּר הכרמל והשרון" (ישעיה לה, א). יונתן תירגם "פרח תפרח" מלשון שמחה (וכך גם אחת ההוראות של פרח בערבית), אך אפשר שהכוונה לתופעה המרנינה את העין - המדבר המוריק והמתכסה יערות, עצי-פרי וצמחיית בר בדומה ליערות הלבנון והאזורים הפורים של הארץ. דומה הדבר לחזון הפרחת דרך הגאולים (שם מא, יט): "אתן במדבר ארז שיטה והדס וכו'". אשר לביטוי "ותפרח כחבצלת", לכאורה מדובר כאן על המשמעות בלשונונו החדשה, על הנצת צמח החבצלת, שהוא אחד מצמחי הבצל או הפקעת בעלי הניצה היפה. ברם אפשר כי הכוונה בעיקר לירק צמחים אלה הבוקעים מן הקרקע הצחיחה ומרעננים את סביבתם בירקותם כמו גם בניצתם.

ד. "אמלל בשן וכרמל, ופרח לבנון אמלל" (נחום א, ד). אין ספק שהכוונה כאן להתייבשות עצי הלבנון הרעננים ונבילת עליהם.

ה. "צדיק כתמר יפרח, כארז בלבנון ישָׁגָה" (תהלים צב, יג). "יפרח" כאן אינו מכוון למכבדות של ניצת התמר, שאינם בולטים במיוחד כדי לשמש סמל. "יפרח" היינו יתרומם אל-על. לעומת התמר הנישא, ארז הלבנון מצטיין בענפיו הארוכים והאופקיים; ואפשר כי זו משמעות "ישָׁגָה" – יתפשט לרוחב. ובהמשך, "שתולים בבית ה' בחצרות אלהינו יפריחו", אין "יפריחו" אלא יגדלו ויניבו יבול גם בזקנותם המופלגת.

#### 4. פרח-שושן, כפתור ופרח

לא נתעלם מן העובדה שבביטויים "פרח שושן" או "כפתור ופרח" אפשר למצוא סימוכין למשמעות שיש לפרח בימינו. כך במיוחד בכתוב המציין כי שפתו של הכיור הייתה "כמעשה שפת כוס פֶּרַח שוֹשֵׁן" (מל"א ז, כו; דהיי"ב ד, ה). השושן הוא ה-Lilium, והכתוב אומר אפוא שצורת שפתו של הכיור הייתה כשפת עלי הכותרת של השושן, הגלולה קצת לאחור. אך רש"י פירש: "ומצויר פרח ושושן", ולפי פירושו "פרח" יכול להיות גם עלה, ואפשר שהכוונה לצורת העלים הצרים והארוכים הגדלים לאורך הבד הנושא את השושנים.

הכתוב שלפני כן מציין "ראש העמודים מעשה שושן". המדובר על צורת ששת עלי העטיף של השושן הצחור, שגילפיה בראשי העמודים. צורות מסוגננות של עלים ו"פרחים" דמויי שושן נמצאו על כותרות עמודים מימי הבית הראשון. כן נתגלתה בכותרות עמודים צורת "מקלעת פקעים ופטורי ציצים" (מל"א ו, יא), שהיא, על-פי לשון ימינו, מקלעת של ניצנים ופרחים קטנים מפרחי השושן. ואפשר שלצורות אלה כיוונו הכתובים על "פרח שושן". הוא הדין ב"כפתור ופרח" שבמנורת המשכן (שמות כה, לג ועוד) וכן "פרח" שבכלי המקדש (מל"א ז, מט).

בסיכום דיוננו נשוב ונאמר, שגם אם ביטויים מעטים סובלים גם את ההוראה של פרח כשימושו בימינו, יש אפשרות לפרש גם ביטויים אלו על דרך המשמעות שצינינו ברוב-רובם של הכתובים. גם אם לא נעקור את הפרח מן המשמעות שניתנה לו היום, כדאי להצמיח בצדו גם את הניצה לפרחי האילן ואת הציצים לפרחי השדה.